

muntKOERIER

Deze maand

Het Verjaardagstientje blz. 14

De Portugalöser in
Nederland en Nederlands
Brazilië blz. 4

4

2017 jaargang

muntKOERIER

Deze maand

Het Verjaardagstientje blz. 14

**De Portugalöser in
Nederland en Nederlands
Brazilië** blz. 4

En ook

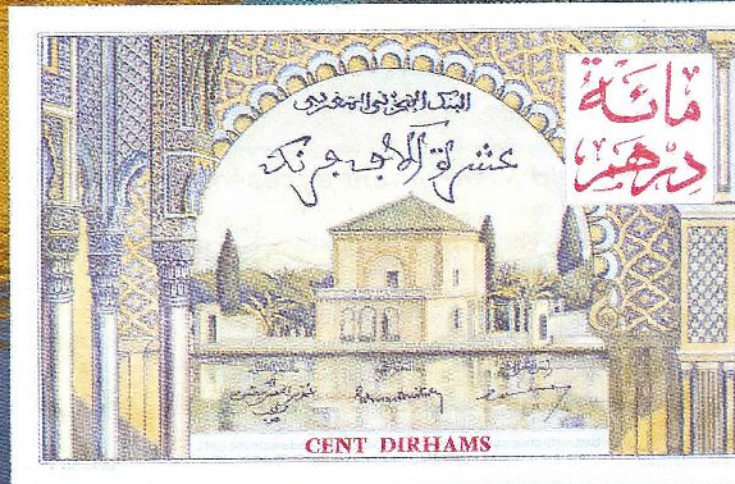
Voorzitters KNGMP op de penning blz. 42

Nieuwe bankbiljetten blz. 58

Interessant veilingnieuws blz. 45

4

2017 jaargang 46

De Portugalöser in Nederland en Nederlands Brazilië

In de 17de eeuw lieten twee steden gouden munten slaan om de winst met de suikerhandel te vergroten

Op 7 september 1979 ontving het secretariaat-generaal van de president van de republiek Portugal een ongebruikelijke brief van Leoni Kaseff, een Braziliaanse schrijver, journalist en leraar bekend door zijn culturele en pedagogische interventie op het gebied van Onderwijskunde. Hij stelde de Portugese staat voor een in zijn bezit zijnde gouden munt – een 10 dukaten Português (Portugez of Portugese) vervaardigd tijdens de regering van Koning Emanuel I (1495-1521) – voor US\$ 2 miljoen te kopen.

Kaseff's aanbieding werd doorgestuurd naar het ministerie van Financiën en het secretariaat van de Schatkist, ten slotte aan de Raad van bestuur van de Portugese Munt, waar het op 23 oktober werd ontvangen. Niet lang daarna, op 19 november, kreeg ik een verzoek van de Raad van bestuur (in mijn hoedanigheid als numismatisch adviseur van de Munt) een numismatische beoordeling van de Kaseff's voorstel te geven. Mijn onderzoek ontstak in mij een numismatische passie die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Dit is de gouden 10 dukaten Portugalöser van Zwolle, eens in het bezit van de Braziliaan Leoni Kaseff, een van de drie bekende exemplaren en thans opgenomen in de collectie van de Banco Espírito Santo te Lissabon. Diameter 39 mm.

Een Nederlandse munt in een Braziliaanse collectie

In zijn brief d.d. 3 september, beweerde Kaseff eigenaar te zijn van een "buitengewone gouden munt geslagen in Zwolle, Nederland" (op bevel van koning Emanuel I van Portugal), en dat de nieuwe en majestueuze stijl aanleiding was tot een nieuwe serie van prachtige

gouden dukaten: in Portugal 'Portugese' genoemd en in Duitsland, Denemarken, Zweden en andere landen 'Portugalöser'.

Ik beschreef de laatst genoemde in een artikel getiteld "De Portugalöser in het Koninkrijk Zweden-Finland" in het novembernummer 2014 van The Numismatist (pag. 40).

In mijn verslag aan de Munt merkte ik op dat de Kaseff's gouden munt niet van Portugese oorsprong was, noch was het een Nederlands prototype. In plaats daarvan was het een zeer zeldzaam exemplaar van een Nederlandse Portugalöser, in 1641 geslagen in de Munt van de stad Zwolle, een bijna perfecte imitatie van de gouden Portugese munten.

Ik waarschuwde dat de voorgestelde verkoopprijs erg opgeblazen was en gaf aan dat US\$ 30.000 een realistische waarde was, meer in overeenstemming met de prijzen gerealiseerd voor soortgelijke munten op internationale veilingen.

Toen wist ik niet dat Kaseff's munt het derde bekende exemplaar was (de andere twee waren in Nederland) en dat het bestaan van dit Braziliaanse exemplaar niet bekend was bij Nederlandse wetenschappers en historici.

Het opduiken van deze munt in een Braziliaanse collectie zou een belangrijke factor zijn in het ontcijferen van een van de grote numismatische puzzels rondom de oorsprong van de Neder-

landse Portugalöser: voor welke markt waren ze bedoeld?

De Portugez Prestige

De Portugez is geslagen eind 1499 of begin 1500 ter viering van de ontdekking van de zeeweg naar India door admiraal Vasco da Gama. De .9866 fijn gouden 10 cruzados (crusaders of dukaten) was veruit de meest indrukwekkende munt ooit geproduceerd in Europa voor circulatie.

Op de voorzijde staat een kort maar toch uitgebreid Latijns opschrift met vermelding van de nieuwe en meest hoogdravende titels van de koning: PRIMUS EMANUEL REX PORTUGALIAE ALGARBIORUM CITERIORIS ULTERIOSQUE IN AFRICA, DOMINUS GUINEAE, CONQUISTAE, NAVIGATIONIS, COMERCII ETHIOPIAE, ARABIAE, PERSIAE, INDIAE. (Emanuel I, koning van Portugal en de Algarve, zowel van de landen aan deze kant van de zee en daarbuiten in Afrika, heer van Guinee en van de verovering, navigatie en handel op Ethiopië, Arabië, Perzië en India).

Op de keerzijde een leeg veld gedekt met het Kruis van de Militaire Orde van Christus (waarvan Emanuel I grootmeester was), omringd door het Latijnse opschrift: :IN: :HOC: :SIGNO: :VINCES: (In dit teken zult gij overwinnen). Volgens mijn meest recente studies werden er naar schatting 400.000 gouden munten (gelijk aan 14.200 kilo goud) geslagen in Lissabon tussen 1500 en 1538. De Portugez' ongekend hoge gewicht (ongeveer 35 gram), kwaliteit en kwantiteit had zo'n invloed op de noordelijke Europese markten dat het ontwerp werd gekopieerd op gouden munten van hetzelfde gewicht in Hamburg van 1553 tot 1560.

Den grooten Cruysfact van Portugal / Enia
met wecht .i. once / p. ingesien / en xxvij. asen styf
doet xl. gulden vyf stuivers.

De indrukwekkende gouden Portugez van koning Emanuel I, in de lage landen bekend als 'Den grooten Cruysfact van Portugal', afbeelding uit de *Beeldenaer ofte Figuer-boeck*, gedrukt door Hillebrant Jacobsz. te 's-Gravenhage in 1614

Het type verspreide zich tot het midden van de 17e eeuw langs de belangrijkste handelsroutes van de Hanze, te weten de steden, de hertogdommen en de staten Sleeswijk-Holstein, Lübeck-Bremen, Saksen, Brandenburg, Lüneburg, Magdeburg, Denemarken, Zweden en Polen-Litouwen. Ze was vooral geliefd in Hamburg, waar de term "Portugalöser" ontstond voor een gouden munt geslagen met hetzelfde

gewicht en fijnheid als die van de Portugez.

In de Nederlanden gaven twee steden — Deventer en Zwolle — gelegen in de provincie Overijssel, in 1640-1641 toestemming tot het slaan van gouden munten, Portugalöser. Niemand wist het beoogde doel... tot nu. Dit is het verhaal.

Stadsplattegrond van de ommuurde stad Deventer, uit 'Toonnel der Steden van de Vereenigde Nederlanden', gedrukt door Johan Blaeu in 1652

Nederlandse maritieme expansie

De Spaanse kroon annexeerde in 1580 Portugal en haar overzeese gebiedsdelen. De daaruit voortvloeiende blokkade van koloniale producten, die werden overgeslagen in Portugese havens (suiker uit Brazilië, specerijen uit Azië, goud uit Guinea, etc.), dwongen de Nederlandse handelaren om op zoek te gaan naar andere middelen om toegang te krijgen tot verre markten. Ze investeerden zwaar in de scheepsbouw en bouwden kleinere, snellere schepen, het begin van de verovering van een maritiem imperium.

In 1602 werd de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) opgericht als een particulier bedrijf gefinancierd door aandeelhouders. Ze kreeg van

de Staten-Generaal het monopolie op de handel tussen de Republiek van de Zeven Verenigde Provincies en Azië, van de Kaap de Goede Hoop tot aan de Straat van Magellaan, eerder gedomineerd door de Portugezen en Spanjaarden.

Met een aanvangskapitaal van 6.429 miljoen gulden (gelijk aan ongeveer

5.8 ton goud) wist de VOC met militaire acties de Portugese bezittingen in Azië in te nemen en kreeg hierdoor de controle over de specerijenhandel in de Molukken gedurende de 17e eeuw.

De Nederlandse West-Indische Compagnie

De oprichting van de Nederlandse West-Indische Compagnie (Geocroyeerde West-Indische Compagnie, of WIC) volgde in 1621. Dit coöperatieve vennootschap kreeg een monopolie op de handel in de Atlantische Oceaan (van Newfoundland tot aan de Straat van Magellaan en de kust van West-Afrika), haar voornaamste doel was de handel in Braziliaanse suiker en Afrikaans goud veilig te stellen.

Eigentijdse prent met de verovering van Olinda, de hoofdstad van de provincie Pernambuco, Brazilië door het leger van de West-Indische Compagnie onder aanvoering van generaal Hendrick C. Lock en de overgave van de forten in Recife op 3 maart 1630. Illustratie: Rijksmuseum Amsterdam inv. FM 1656B

De WIC nam in 1630 bezit van Pernambuco (een staat in het noordoosten van Brazilië, met de hoofdstad Olinda, nu Recife) en het fort van Elmina (in het huidige Ghana) in 1637. Op hetzelfde moment raakte de WIC betrokken bij de Afrikaanse slavenhandel, essentieel voor de Nederlands-Braziliaanse suikerindustrie die anders niet kon overleven. Onder de aandeelhouders van de WIC was de stad Deventer en een aantal van de bewoners, die in 1624 een eerste storting van 110.000 gulden deden die geregistreerd werd bij de Kamer van Amsterdam. Na de benoeming van graaf Johan Maurits van Nassau als koloniale gouverneur van Nederlands-Brazilië toetste de WIC de hoge onderhoudskosten voor het militaire garnizoen in Recife. In 1638 bedroeg het vennootschappelijk kapitaal 10 miljoen gulden (gelijk aan 9 ton goud) met Amsterdam als grootaandeelhouder van 70 procent. Deventer was nog steeds zeer actief in de WIC en verhoogde haar deelname met 50 procent.

In datzelfde jaar vond er een belangrijke gebeurtenis plaats, zoals geregistreerd door auteur Jan de Vries:

In 1638 werd de WIC, onder druk van haar nu dominante Amsterdamse aandeelhouders... gedwongen om haar monopoliepositie van de handel met Brazilië en het Caribisch gebied los te laten. Voortaan zou deze handel — maar niet de handel met Afrika, de slavenhandel en alle handel in munitie — open staan voor aandeelhouders na de betaling van een vastgestelde vergoeding.

Gravure uit: "Reijsboek van het rijke Brazilië, met de provincie Pernambuco". Links "De Suijckermoolen en de bereiding van de ruse suiker", door Nicolaas van Geelkercken 1624

De WIC verhandelde slechts een derde van de 6 tot 7 miljoen pond suiker (opbrengst bijna 4 miljoen gulden in de Republiek) die jaarlijks tussen 1637 en 1645 uit Brazilië werd geëxporteerd. Deelname in de WIC was dus open voor elke Nederlander, niet alleen aandeelhouders, die bereid was aan de compagnie een vergoeding te betalen.

Bovendien mochten privé handelaars eenmaal per jaar goederen naar Nederlands-Brazilië verschepen in ruil voor Braziliaanse producten, terwijl de Nederlandse ingezetenen in Pernambuco het recht hadden hun producten naar Nederland te sturen en vrij te verkopen. Hier begint het verhaal van de Nederlandse Portugalözers geslagen in Deventer (1640) en Zwolle (1641). Tot voorkort was niet bekend dat ze vervaardigd werden voor de particuliere export naar Nederlands-Brazilië en bestemd voor de aankoop van suiker.

De Deventer Portugalöser 1640

Deventer, een van de oudste steden en een vooraanstaand lid van de Hanze, dankt zijn economische welvaart vooral aan de locatie op de oostelijke oever van de rivier de IJssel, op de kruising van de hoofdwegen tussen Lübeck in het noorden en Münster in het Oosten, naar Utrecht en Antwerpen in het Vlaamse zuiden. De stad was gezegend met een diepe haven en vele jaarbeurzen.

In 1848 was Pieter Verkade de eerste verzamelaar die melding maakte van het bestaan van een gouden "Portugalezer" (Portugalöser) van Deventer en Zwolle:

"Tot de munten in de Overijsselsche Steden geslagen, kunnen ook nog gebragt worden, twee PORTUGALEZERS, de eene te Deventer en de andere te Zwolle gemunt. Men vindt daaromtrent geene melding gemaakt in 's Lands placaten; alleen weet men, dat op de Rijksmunten hier te lande, ook somtijds munten van andere landen werden nagemaakt, om die gewinshalve weder uit te voeren. De aanleiding tot den slag dezer munten, kan echter ook wel gezocht worden, in het oogmerk om daarmede Portugeesche produkten te betalen. Gemelde munten bestaan in goud, omtrent ter grootte van den grooten gouden Krusaat van Portugal, en hebben in beeldwerk daarmede veel overeenkomst".

Verkade vervolgt:

"De voorzijde bevat een kruis en de keerzijde het wapen van Portugal; doch in plaats der vijf schildjes, op die van Deventer, het wapen van Deventer, (den Adelaar) met twee omschriften op de rand, als op den buitensten: ME VIGILANTE FLORET DAVENTRIA (Als ik waakt, floreert Deventer). En om den binnensten: VALORIS PORTUGALLICI (Naar waarde van de Portugese). Op de voorzijde het omschrift: IN CHRISTO CRVCIFIXO SALVS NOSTRA (Ons heil is in de gekruisigde Christus).

Tekening Deventer Portugalöser van W.H. Cost Jordens

Een paar jaar later, in 1855, publiceert W.H. Cost Jordens zijn "Bijdragen tot de Geschiedenis van de Deventer Munt". In de publicatie staat een afbeelding van de Deventer Portugalöser, ontleend aan de stempels in het Stadsarchief van Deventer, samen met een nauwkeurige transcriptie van de gemeentelijke resolutie van 9 oktober 1640, waarin de aanmaak wordt goedgekeurd.

Op de voorzijde van deze Deventer Portugalöser 1640 staat het stadswapen met de herkenbare adelaar. De stempels werden vervaardigd door Jacob Pauwels verbonden aan de Munt van West-Friesland. Diameter 39 mm. Foto: Historisch Museum Deventer en António Trigueiros

Dit stuk omvat de zogenaamde Portugalöisers. Deze werden gemaakt in lokale munthuizen, naar het model van de Grote Krusaat van Portugal, bestemd voor export naar het buitenland waar ze met winst konden worden verkocht zoals ook met vele andere valuta's is gebeurd.

De Muntmeester verkreeg de vergunning tot slaan van deze munten door de resolutie van 9 oktober 1640. Een van de overgebleven stukken bevond zich in het kabinet van Mr. Martinus van Doorninck [uit Deventer] en een tweede exemplaar, die in 1829 in Arnhem werd opgegraven, in de collectie van het Koninklijk Penningkabinet in Den Haag, thans Nationale Numismatische Collectie beheert door De Nederlandsche Bank nv te Amsterdam.

De Magistraat van Deventer, geschilderd door Gerard ter Borch, 1667

De andere is van Zwolle, waar de schepenen en de Raad van de stad Zwolle op 18 februari 1641 de vergunning voor hadden afgegeven. Dat deze munten in omloop zijn gebracht staat buiten kijf gezien de inhoud van de resolutie, hoewel het vreemd is dat ze *eerpenningen* worden genoemd, bovenal is het ongewoon dat er geen voorschriften met betrekking tot gewicht of gehalte of afbeelding worden genoemd.

De stempels, die nog steeds in Deventer

werden vervaardigd. Muntmeester Johan Wijntgens stierf eind 1644 of het begin van 1645. Het stadsbestuur had op 8 februari 1645 beslag gelegd op de aanwezige stempels in het Munthuis. Afgezien van de erepenningen vervaardigde Wijntgens alleen leeuwendaalders en dukaten.

Op basis van deze gepubliceerde gegevens, ging ik op zoek naar meer gedetailleerde documenten met betrekking tot het slaan van Portugalöisers van Deventer en Zwolle. Dit zou een onmogelijke uitdaging zijn geweest zonder de hulp van mijn oude vriend dr. Albert Scheffers, voormalige conservator van het Nederlands Muntmuseum te Utrecht. Hij heeft me laten zien hoe online toegang te krijgen tot de stadsarchieven van Deventer en Zwolle. Ook reisde hij meerdere malen naar Den Haag om de archieven van de Staten-Generaal te raadplegen, met geweldige resultaten.

Hieronder volgen enkele belangrijke stukjes informatie opgedoken uit deze archieven:

Deventer stadsarchief: De Munt

24 juli 1640

Commissie van de Stad Deventer van 24 juli 1640 aan Jacob Pauwels, ijzersnijder van de West-Friese Munt, toestemming tot het snijden van stempels voor Muntmeester Johan Wijntgens, die het was toegestaan leeuwendaalders te munten.

Voor- en keerzijdestempel van de Deventer Portugalöser. Foto: Historisch Museum Deventer

aanwezig zijn, worden hier afgebeeld. Ze werden elders gesneden. Het was op dat moment niet mogelijk dat ze in de stad

9 oktober 1640

Commissie aan de Muntmeester voor het munten van gouden penningen op

de waarde van de [Portugalöser]. ... Besluit van de regering, waarop de Muntmeester is toegestaan de stempels voor de [Portugalösers] te laten snijden waar zij het beste kunnen worden gemaakt, omdat hiervoor op dit moment geen gelegenheid bestaat.

Op 9 oktober 1640 delibereerde het Deventer stadsbestuur nader over de Portugalöser, zoals gepubliceerd in de Overijsselse Almanak van 1855: Besluit van de Regering te Deventer met betrekking tot de Portugalesers.

Wij, Burgemeesters – Schepenen en de Raad van de Stad Deventer be-
tuigen in het openbaar, certificerend voor de echte waarheid en omdat wij hierbij wij onze muntmeester Johan Wijntgens, met provisie en tot herroeping hebben toegestaan en hem bij deze toestaan om te mogen munten gouden erepenningen, hele en halve naar de waarde van de *portugalezer*, die de arend (onder het stadswapen) heeft met deze inscriptie *Me Vigilante floret Davantria*, daaronder *Valoris Portugallici*, aan de ene, en het kruis met deze woorden *In Christo Crucifico salus nostra* aan de andere zijde. Zonder dat enige kosten tot de lasten van de stad zullen mogen worden gebracht. Tot getuigenis naar de waarheid hebben wij stads secretariaats zegel beneden aan het stuk doen hangen. Opgesteld in het jaar 1640 de negende Oktober.

Uit bovenstaande afschriften blijkt duidelijk dat de stempels voor de Portugalöser werden gesneden door Jacob Pauwels en dat het slaan van dergelijke “medailles” (die niet bedoeld waren om te dienen als valuta) zou worden uitgevoerd zonder kosten voor de gemeente. De resolutie van de Raad van de stad is heel duidelijk dat het stuk dezelfde goudwaarde moest hebben als de Portugalöser (en haar fractie), een standaard geïdentificeerd in de legenda als “Valoris Portugallici”. De hamvraag blijft echter: wie besteld deze productie en met welk doel?

De Zwolse Portugalöser 1641

Tegenwoordig is Zwolle de hoofdstad van de provincie Overijssel, maar dat

was niet altijd zo. De eerste Portugalöser van Zwolle dook op in 1829 in Arnhem, het stuk werd gepubliceerd door Pieter Verkade in 1848. Bijna een eeuw later, in 1931, publiceerde Adolf O. van Kerkwijk de eerste gedegen studie over de Portugalöser van Zwolle, gebaseerd op materiaal in het Gemeentearchief:

Resolutie van de Schepenen en Raad van Zwolle van 18 februari 1641: *Aan de Muntmeester Johan van Romunde, geaccordeert het maken van den Portugaleser en den Leeuwendaelder met genot van de uitterste remedie, mits dat diezelfde dat niet onder en komen en den generaalen voet te buiten gae, maar ook so verre daar binnen blijven als enigszins doenlijk, op dat also den selven penn[ingen] en also vervolgens deze stads Munthe geene reproche en komen te lijden en sulks alles bij provisie en tot revocatie.*

Deze munten waren bedoeld voor de handel met het Oosten, maar werden ook gebruikt als presentiestukken. Soms ziet men de presentiestukken, hangende aan een lint of gouden ketting, afgebeeld op geschilderde por-

treten uit de 17de eeuw.

Er zijn slechts twee te Zwolle geslagen exemplaren bekend: bij het Koninklijk Penningkabinet opgegraven in 1829 in Arnhem en het exemplaar in de collectie van jhr. A.P. Lopez Suasso, thans in het Amsterdams Museum.

De voorzijde toont het wapen van Zwolle, omringd door twee omschriften. Binnen: MONETA • AVREA • CIVITAT: SWOL • Buiten: * AD: VALOREM • EMANVEL: REG: PORTVGAL: (gouden munt van de stad Zwolle / met de waarde van [de munt van] koning Emanuel van Portugal). Op de keerzijde is een grote kruis, omringd door: * IN: CHRISTO: CRVCIFIXO: NOSTRA: SAL (In dit teken overwint Christus).

De oorspronkelijke resolutie van de stad Zwolle met betrekking tot de Portugalöser munten, gedateerd 18 februari 1641, luidt als volgt (uit het document in de historische archieven van Overijssel): Aan de Muntmeester, Johan van Romunde, is de productie van de Portugalöser en de Leeuwendaaler toegestaan, op voorwaarde dat hij niet ga onder de algemeen standaard, so dat de stedelijke Munt niet zal worden be-

Plattegrond van de stad Zwolle, in 'Toonneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden met hare beschrijvingen', door Joan Blaeu, 1652

schuldigd of lijden, en dit alles ten voorziening voor het moment en zolang het niet wordt ingetrokken.

Resolutie 18 februari 1641. Foto: Historisch Centrum Overijssel

Twee verwijzingen in deze tekst zijn het vermelden waard. Ten eerste, net als in Deventer, dat de stad niet zou opdraaien voor kosten van de productie van de munten. Ten tweede dat de gouden munten gelijk moesten zijn aan de Portugalöser in gewicht en gehalte. Dit verklaart waarom het niet noodzaak was om het gewicht of het gehalte van de munten in de twee gemeentelijke resoluties te vermelden. De specificaties van de Portugalöser waren algemeen bekend, zoals haar gewicht dat gepubliceerd werd in alle muntverordeningen sinds 1544 als 35.1593 gram.

De drie bekende exemplaren van Zwolle hebben een gemiddeld gewicht van 35.16 gram. Zo kunnen we concluderen dat Muntmeester Johan van Romunde de Portugalöser sloeg in strikte naleving van de orders ontvangen van de stadsraad. Het nominale gewicht van een originele .9896 fijn gouden Portuguez geproduceerd in Lissabon in 1500-1538 moest 35.482 gram zijn.

De 90 exemplaren die ik heb onderzocht hadden echter een gemiddeld gewicht van 35.25 gram (hoger dan de 35.16 gram gemeld in de Vlaamse muntverordeningen).

De definitieve openbaring

In de Nederlanden opereerden veertien stedelijke en regionale munthuizen onafhankelijk van elkaar, elk beschermend door de monetaire rechten van haar muntautoriteit die begerig waren de vaak zeer winstgevend sleischat binnen te halen.

Er bestond slechts één oplossing om orde te scheppen in de chaos: geld bieden aan de steden bij het staken van de productie van munten. De regulering van de

circulerende munten in de Republiek van der Zeven Verenigde Provincies begon in 1606. Er werd besloten dat elke stad 2.000 gulden (ongeveer 1.8 kg goud) jaarlijks ontvangen zou bij het stoppen van de muntslag voor een periode van drie jaar. Zwolle, Kampen en Deventer gingen akkoord en ontvingen de 6.000 gulden, maar al snel hervatten ze de muntslag. Dit tot grote woede van de centrale regering.

De situatie was gespannen, zoals verwoord in 1994 door H.J. van der Wiel in 'De Stedelijke Muntslag van Zwolle'. Wat de centrale overheid in het bijzonder stoorde was de onwil van de steden om de controle over hun muntslag over te dragen aan de generaal-meesters van de Munten, speciaal daarvoor benoemd door de Staten-Generaal. Hun belangrijkste taak was het uitoefenen van controle op de kwaliteit en kwantiteit van de munten van de Republiek.

De kwaliteit werd beoordeeld door de essayeur-generaal. Een kleine afwijking van het juridisch gewicht en gehalte — in de instructies voor de muntmeester genaamd "remedie" — was toegestaan. De hoeveelheid was belangrijk vanwege de betaling van sleischat (omzetbelasting) door de Muntmeester aan de eigenaar van het muntrecht.

Abeelding van de omslag van het boek met resoluties uit 1641. Foto's: Nationaal Archief Den Haag

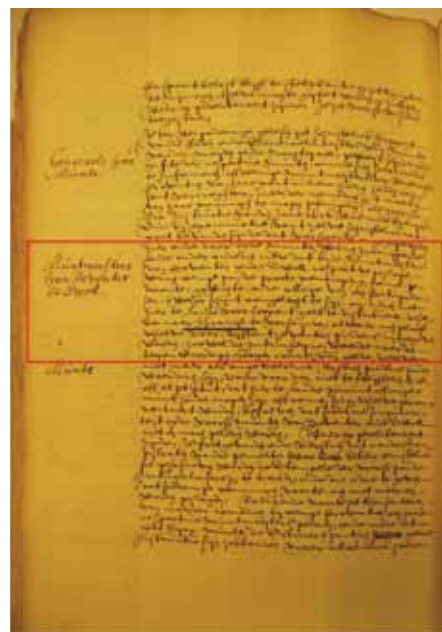
Grotere afwijkingen konden zeer onaangename gevolgen hebben voor

de Muntmeester. Bij verschillende gelegenheden hebben de Staten-Generaal resoluties uitgevaardigd met een verbod op de vervaardiging van zilveren munten te Zwolle op straffe van zware boetes. De centrale regering reageerde waarschijnlijk op soortgelijke wijze op de gouden dukaten van Deventer en Zwolle uit 1640-41.

In Den Haag zocht Albert Scheffers in het Nationaal Archief naar dossiers over de inspecties van de Munthuizen en resoluties van de Staten-Generaal van de Republiek. De volgende niet eerder gepubliceerde documenten onthullen een volledig onbekend aspect van de Nederlandse Portugalöser.

8 november 1641

In een verslag van de raden en generaal-meesters van de Munten der Verenigde Nederlanden staat... 'zij die werden uitgezonden om de verschillende munthuizen te controleren, moesten vooral nagaan of de muntmeester toestemming van zijn superieuren had gekregen om de remedie bij de muntproductie te verhogen anders dan gespecificeerd door de Staten-Generaal in 1606'.

Het archief van de Generaliteits Muntkamer, bewaard in het Nationale Archief te Den Haag, bevat de resolutie van 8 november 1641, aangenomen door de Staten-Generaal met betrekking tot de Deventer en Zwolle Portugalöser bestemd voor uitvoer naar Nederlands-Brazilië. Aangegeven met een kader.

Het verslag vermeld verschillende onregelmatigheden bij de munthuizen. In het bijzonder de muntmeesters van Deventer en Zwolle. Zij sloegen goudstukken in de vorm, de beeltenis [uiterlijke verschijning], het gewicht en de legering van de Portugalöser, bedoeld om te exporteren naar Brazilië, waarvan werd aangenomen dat ze voor 75 gulden zullen circuleren, hoewel de goudinhoud niet meer dan ongeveer 50 gulden bedraagt.

Na bespreking [in de vergadering van de Staten-Generaal], werd besloten om aan de burgemeesters van Deventer en Zwolle een brief te sturen met het bevel de stempels van de Portugalöser onmiddellijk in te trekken.

26 november 1641

In een verslag van 22 november 1641 staat dat de burgemeesters, enz., van Kampen ze zich beklagden over de ontvangen brief van 8 november van de Staten-Generaal. Ze verklaarden dat ze nooit opdracht aan hun muntmeester hadden gegeven tot vervaardiging van goudstukken die leken op de Portugalöser.

In de archieven van de Staten van Holland vond Scheffers het volgende:

4 maart 1645

Vertegenwoordigers van Amsterdam maakten kenbaar dat in de provincie Overijssel dubbele stuivers werden gemunt, die ongeveer tien procent lichter waren dan het officiële gewicht, en ook een Portugalöser met de beeltenis van de koning van Spanje [sic] en het schild van Deventer.

Na overleg werd besloten dat beide onderwerpen in de eerst volgende vergadering van de Staten-Generaal behandeld zouden worden, op zodanige wijze dat de muntmeester van Overijssel een schriftelijke kennisgeving van de Staten-Generaal ontving waarin ze hem vragen zich te rechtvaardigen voor de productie van dubbele stuivers en Portugalöser en dat daarna passende maatregelen genomen zullen worden. Ook werd besloten dat in de tussentijd, de stempels van beide denominaties moesten worden ingetrokken en de nog aanwezige stukken vernietigd moesten worden.

Gebaseerd op deze documenten is het duidelijk dat zowel Zwolle als Deventer in opdracht van WIC aandeelhouders Portugalöser lieten slaan voor export naar Brazilië (niet naar Oost-Indië, zoals sommige onderzoekers hebben gedacht). De timing was toevallig.

In februari 1641 vernam gouverneur Maurits van Nassau de onafhankelijkheid van Portugal van de Spaanse kroon. In Europa werden verscheidene ambassadeurs vanuit Lissabon uitgezonden naar Frankrijk, Engeland, Catalonië en Nederland, om de nieuwe politieke situatie kenbaar te maken. Het Verdrag van Den Haag, ondertekend op 12 juni 1641, voorzag in een 10-jarige wapenstilstand en verbond Nederland met Portugal tegen Spanje.

Het is juist tijdens de voorbereidende stadia van het Verdrag, dat op 18 februari 1641 een resolutie werd ingebracht door de stadsraad van Zwolle de productie van Portugalöser voor export naar Brazilië toe te staan.

Dit was zeker geen toeval. Het was de perfecte gelegenheid voor de aandeelhouders van de WIC te investeren in de vervaardiging van grote gouden munten die leken op de 10 dukaten Portuguez (ter waarde van 50 gulden in Nederland), die verhandeld konden worden voor 75 gulden in Nederlands-Brazilië, een netto winst van 50 procent over de aangekochte suiker bestemd voor export naar Nederland.

Een van de munten van Zwolle, geëxporteerd naar Brazilië, werd in Recife (de hoofdstad van Pernambuco) in omloop gebracht en verbleef daar, goed bewaard, meer dan 300 jaar tot het in handen kwam van verzamelaar Leoni Kaseff. Het muntstuk werd later overgenomen door Portugese verzamelaar Carlos Marques da Costa en behoort tegenwoordig tot de numismatische collectie van de Espírito Santo Bank in Lissabon.

Een ander exemplaar heeft waarschijnlijk Nederland nooit verlaten en is in de buurt van Arnhem in de grond geraakt (zoals gemeld werd de munt in 1829 gevonden tijdens een archeologische opgraving). Een derde stuk opgedoken in Nederland (via Portugal) werd overgenomen door Francisco Lopez Suasso (ca. 1657-1710), een rijke Nederlander

van Portugese afkomst, die een van de meest belangrijke bankiers en financiers in de Nederlandse Republiek werd.

De twee Zwolse Portugalösers uit 1641 dragen het stadswapen, St. Michael een draak dodend. De stempels werden gesneden door Gerrit Versefelt onder Muntmeester Johan van Romeunde. Het bovenste stuk werd in 1829 opgegraven en bevindt zich tegenwoordig in de Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandse Bank. De onderste afbeelding toont het exemplaar uit de collectie van jhr. Lopez Suasso en bevindt zich in het Amsterdams Museum. Foto's: Geldmuseum (boven) & Amsterdams Museum (onder)

Tenslotte een vierde exemplaar dat in 1646 terugkeerde naar Europa via de kanalen van de Portugese handel en in het betalingsverkeer in Portugal kwam als een echte oude Portuguez van 10 dukaten. Vervolgens werd het bij de Munt te Lissabon aangeboden waar het werd voorzien van een instempeling, een gekroonde IOU, waardoor het een nominale waarde kreeg van 10.000 reis. De "IO" staan voor het getal 10, terwijl de "U" staat voor "1.000 eenheden". Het laatste teken is de voorloper van het cifrao teken, beter bekend als het \$ teken.

Gelukkig was er recent een loden kopie gemaakt die naar de Nationale Bibliotheek in Lissabon werd verzonden. De foto toont de loden kopie van een Zwolse Portugalöser uit 1641 voorzien van de instempeling "IOU", die geeft een herziening van de waarde aan waardoor de munt in 1646 voor 10.000 reis mocht circuleren. Het exemplaar bevindt zich in de collectie van de Bank van Portugal in Lissabon. Foto: António Trigueiros

Het geklopte exemplaar van Zwolle biedt een passende afsluiting van deze studie. Echter, het episch verhaal van de reis van deze gouden munt, blijft muntverzamelaars verbazen.

Addendum

In 1874 publiceerde Teixeira de Aragão het eerste deel van *Descrição Geral e Histórica das Moedas*, dat beschouwd wordt als het fundament van de moderne Portugese numismatiek. Het boek catalogiseert een zware gouden munt uit Zwolle, geslagen tijdens de regering van koning Emanuel I met de

opmerking dat het meegenomen zou zijn door admiraal Vasco da Gama op zijn eerste reis naar India (1497-99).

De munt met de "IOU" instempeling op de voorzijde verbleef in het kabinet van de aartsbisschop van Evora totdat Napoleons troepen de Portugese stad in 1808 innamen. Gelukkig was er net een loden kopie gemaakt die naar de nationale bibliotheek in Lissabon was verzonden. Het bevindt zich nu in de collectie van de Bank van Portugal. Aragão was in de gelegenheid de loden kopie te bestuderen en nam een tekening op in zijn boek. Aan de hand van de afmeting en omschriften, twijfel ik niet dat dit de Portuguez is genoemd in de kronieken, geslagen vóór het vertrek van de eerste expeditie naar India te Zwolle, hoofdstad van de provincie Overijssel, waar munten werden vervaardigd om te voldoen aan de bestellingen van verschillende buitenlandse vorsten.

De loden kopie toont aan dat ze werd gemaakt van een exemplaar geklopt tijdens het bewind van Jan IV, volgens de wet van 15 februari 1646, waardoor de waarde steeg door het aanbrengen van een gekroonde waarde instempeling.

De verklaring van Aragão was voor Kaseff aanleiding om in 1979 aan de Portugese Republiek zijn uniek exemplaar van de gouden Portuguez te koop aan te bieden.

Hoewel het niet het enige exemplaar is, noch van Portugese oorsprong is, blijft het een zeer zeldzaam voorbeeld van een Nederlandse Portugalöser.

Dankzegging

Deze studie zou niet mogelijk zijn geweest zonder de medewerking van verschillende Nederlandse historici en muntverzamelaars. Ik bedank Martin Bloemendal en secretaris Chris Teulings van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde voor het verstrekken van gedrukte literatuur over de munten van Zwolle; Jan Pelsdonk tegenwoordig conservator van het numismatisch kabinet van Teylers Museum te Haarlem voor het verstrekken van een foto en informatie over het exemplaar gevonden in 1829; Anne G. van Geuns, assistent-curator van het Historisch Museum Deventer voor de prachtige foto's van de stempels gebruikt voor het slaan de Deventer Portugalöser; wijlen Dick Purmer, oud-voorzitter en erelid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde voor zijn eerlijke kritiek en waardevolle ondersteuning in de verta-

ling van de teksten uit de Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren van 1855; het Amsterdams Museum, voor de foto's van de munt Zwolle uit de collectie van Francisco Lopez Suasso; Jan Wigger, archivaris van de historische archieven van Overijssel, voor de foto van de resolutie van de 1641 van de Raad van de stad Zwolle; en Arthur Friedberg, een oude en goede vriend die ik bedank voor de herziening van de Engelse tekst.

Tot slot toon ik mijn erkentelijkheid aan mijn vriend dr. Albert Scheffers, die altijd bereid was om zijn kennis als historicus en numismaat te delen en herhaaldelijk naar het Nationaal Archief in Den Haag ging om te lezen, fotokopieën en foto's te maken van de resoluties van de Staten-Generaal uit 1641, hier voor het eerst gepubliceerd. Deze studie is even zo veel de zijne als de mijne.

António M. Trigueiros

Alle numismatische studies van de auteur zijn te raadplegen en te downloaden op www.estudosdenumismatica.org.

Bronnen:

Aragão, A.C. Teixeira de. *Descrição Geral e Histórica das Moedas cunhadas em nome dos reis, regentes e governadores de Portugal*, Vol. I. Lisbon: Imprensa Nacional, 1874. archive.org/details/descripo-gera01araguoft.

Cartas que escreveu o marques de Montalvão sendo vice-rei do Estado do Brasil, ao conde de Nassau. Lisbon: Domingos L. Rosa, 1642. Dit boek bevat brieven geschreven door de vicekoning van Brazilië aan graaf Johan Maurits van Nassau, inclusief het antwoord van de graaf van 12 maart 1641.

Colecção Banco Espírito Santo—Colecção Carlos Marques da Costa. Lisbon: Banco Espírito Santo, 2008.

de Vries, Jan, en Ad van der Woude. *The First Modern Economy: Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Der cooplleden handboucxkin. De valuwacye vanden gauden, ende zelve penninghen. Ghent: Joos Lambrecht, 1544. De Portuguez van koning Emanuel I is voor de eerste keer in deze editie afgebeeld.

Edel, Mathew. *The Brazilian Sugar Cycle of the Seventeenth Century and the Rise of West Indian Competition*. Caribbean

Studies (april 1989). www.jstor.org/stable/25612106.

Friedberg, Arthur L., and Ira S. Friedberg. *Gold Coins of the World from Ancient Times to the Present*. 8th ed. Clifton, NJ: the Coin and Currency Institute, 2009.

Gelder, Hendrik Enno van. De Nederlandse beeldenaars van 1586-1626. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 60-61. Amsterdam: 1973-74.

Jordens, W.H. Cost. Bijdragen tot de geschiedenis van de Deventer Munt. *Overijsselsche Almanak van Oudheid en Letteren* 20. Deventer: J.P. Lange, 1855. De auteur vergist zich wanneer hij schrijft: "De grote Crusaat van Portugal heeft een gewicht van of 7 eng. 22 az. en een gehalte van 23 k. 8 1/2 gr. In 1606 waren ze gangbaar voor 40 1/4 gld. Het correcte gewicht is "1 onse 2 eng. 27 az. en een halve az." (35,1593gram).

Ordonnancie Ende Instructie Voor de Wiseselaars. Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1663. Deze publicatie vermeldt en toont alle gangbare Portugese gouden en zilveren munten.

Ordonnantie, Statuut ende Permissie der Keyzerlicker M. van den gouden ende silveren penninghen. Ghent: Joos Lambrecht, 1544-55.

Schwartz, Stuart B. A Commonwealth within Itself: The Early Brazilian Sugar Industry, 1550-1670. *Revista de Índias*, Vol. LXV, no. 233 (2005). revistadeindias.revistas.csis.es/index.php.

Trigueiros, António M. *Apreciação sobre a proposta de cedência de uma moeda de ouro ao Governo da República Portuguesa pelo prof. Leoní Kaseff, do Rio de Janeiro*. Typemachine manuscript (29 november 1979).

Trigueiros, António M. *Moeda dos Descobrimentos, prestígio de Portugal no Mundo*. Publicatie gepresenteerd tijdens een international congres over Portugese ontdekkingen en renaissance in Europa. www.estudosdenumismatica.org (click on numismática/numismatics).

Trigueiros, António M. *Numismática e Medalhística, separados catálogos da 17.ª exposição europeia de arte, ciência e cultura*. Overdruk uit de algemene

catalogus. Lisbon: auteur, 1984. www.estudosdenumismatica.org (click on numismática/numismatics).

Trigueiros, António M., en Alberto Gomes, ed. *Moedas portuguesas na época dos Descobrimentos 1385-1580*. Lisbon: Alberto Gomes, 1992. www.estudosdenumismatica.org (click on numismática/numismatics).

van der Wiel, Dr. H.J. *De Stedelijke Munslag van Zwolle*. Vriezenveen: Mevius Numisbooks, 1994.

van Kerkwijk, Adolf O. De Munt te Zwolle. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 18. Amsterdam: P.A. Hemerijck, 1931.

Vaz, Joaquim Ferraro. *Portugueses de D. Manuel I*. Herdruk door Nvmms, no. 33. Porto: sociedade portuguesa de numismática, 1974. ler.let-ras.up.pt/site/default.aspx?qry=id025id1415id2589&sum=sim.

Verkade, Pieter. *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provinciën, sedert den Vrede van Gent tot op onzen tijd*. Schiedam: P.J. van Dijk, 1848.

Kapitaalbehoud: koop GOUD

Gouden beleggingsmunten worden rond de goudkoers verhandeld.

Wij kunnen u de volgende munten, ook in grotere aantallen, leveren:

Gouden tientjes, Krugerrands en Maple Leaves.

Ook leveren wij baren goud en baren zilver.

Kijk op www.kevelam.nl of bel

0577 - 46 19 55 voor de actuele prijzen

Munthandel Kevelam BV

lid NVMH